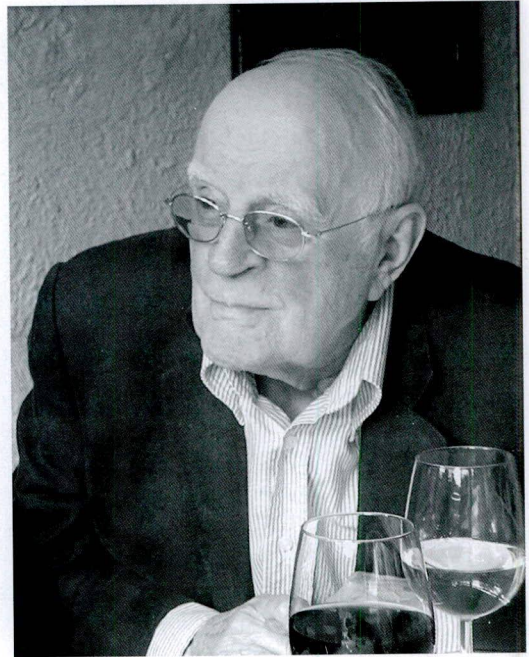

Alles is eindig

Professor M.W. Heslinga

(31 juli 1922 – 11 januari 2009)

Op zondag 11 januari 2009 overleed plotseling, op de leeftijd van 86 jaar, professor doctor Heslinga. Marcus Willem Heslinga werd op 31 juli 1922 geboren in het Friese Akkrum, en groeide op in Heerenveen. Veenkoloniën in het algemeen en de veenkolonie Heerenveen in het bijzonder ('ik ben van kindsbeen ontvankelijk voor aardrijkskunde geweest') zouden Heslinga lang blijven boeien, getuige onder meer zijn bijdrage aan het in 1985 verschenen boek *Nederland in kaarten*. In Heerenveen bezocht hij na een jaar MULO de HBS. In alle opzichten 'heel anders' dan Heerenveen ervoer hij het landschap rondom Losser in hartje Twente, waar hij al vroeg, via familie, als het ware een tweede tehuis vond, en waarover hij nog in 2001 een artikel schreef. Met ingang van 1942 was hij gedurende enkele jaren assistent bij het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem waar S.J. Bouma directeur was. In die functie schreef hij in 1943 een van zijn eerste publicaties: de nadien vele malen herdrukte *Gids Rijksmuseum voor Volkskunde 'Het Nederlandsch Openluchtmuseum'*, waarvan de derde versie met een voorwoord door Jan de Vries. Volkskunde had zijn grote belangstelling en wat hem betreft zat daar geen luchtje aan. Dit onderwerp werd na de oorlog door sommigen echter gezien als een vorm van 'Heimatkunde' – een favoriet onderwerp van de nazi's – en kwam daardoor in een kwaad daglicht te staan. Deze jeugdsonde – als je het zo al zou kunnen noemen – heeft Heslinga veel verdriet bezorgd. Het thema zou hem blijven bezighouden, want een van zijn laatste publicaties betrof, in 1996, een onderzoek naar de grondleggers van het Openluchtmuseum. Om zijn blijvende affiniteit met het Openluchtmuseum vorm te geven, stelde hij middelen beschikbaar voor het Heslinga Publicatiefonds, waarmee uitgaven van het museum bekostigd konden worden. Gedurende een deel van de oorlog zat hij ondergedoken in het Gelderse Veessen, en dat

verblijf vormde de voedingsbodem voor zijn uitgebreide 'landschapsgeografische beschouwing' over Heerde die in 1949 verscheen in het tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (KNAG). Voor zijn activiteiten in de Tweede Wereldoorlog zou hij later het verzetsherdenkingskruis ontvangen. Direct na de oorlog begon Heslinga, op advies van de Kamper aardrijkskundeleraar H.J. Moerman, in Utrecht aan de studie sociale aardrijkskunde en rondde die af met het doctoraal examen in 1951. Het onderwerp van de doctoraalscriptie werd bepaald door een project van hoogleraar A.C. de Vooys, en keerde in 1952 terug in de vorm van een artikel over 'De landweg in het verleden'. Voor kortere tijd werkte hij achtereenvolgens bij het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk, de Utrechtse universiteit (als opvolger van Anna de Waal) en het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Onderzoek in Dublin

en Belfast mondde in 1962 uit in een promotie in Utrecht, bij De Vooy, op *The Irish border as a cultural divide*. E. Estyn Evans, hoogleraar in de geografie in Belfast met wie Heslinga sindsdien contact zou blijven onderhouden en met wie hij van alle levende geografen ‘de meeste affiniteit’ voelde, leverde het voorwoord bij de handelseditie van het proefschrift. Met enige regelmaat zou Heslinga terugkeren naar zijn geliefde ‘Queens University of Belfast’ om er gast-colleges te verzorgen.

Twee jaar eerder, in 1960, had de Vrije Universiteit in Amsterdam Heslinga aan zich weten te binden voor de opbouw van een nieuwe faculteit. Begonnen als wetenschappelijk hoofdambtenaar, was hij van 1962 tot 1984 daar hoogleraar. Hij was de juiste man om in die tijd een nieuwe studierichting op te bouwen. Met zijn brede belangstelling en in zijn publicaties combineerde hij de destijds aanwezige Utrechtse en Amsterdamse benaderingswijzen, respectievelijk meer fysisch-landschappelijk en meer sociologisch gericht. *Ik ben überhaupt geneigd eerst te zoeken naar wat bindt en pas daarna wat scheidt; ik ben op dit punt ook niet eenkennig wat geografen betreft*. Hij stond, in zijn eigen woorden, voor sociale geografie ‘in veelvoud’. In de kandidaatsfase aan de VU werden fysische geografie en sociologie twee van de in totaal drie verplichte bijvakken. In het eerste studiejaar werd tevens archeologie opgenomen als verplicht onderdeel van de studie. Daardoor kreeg iedere geograaf een stevige basis van wat later cultureel erfgoed werd genoemd. De ‘veelvoud’ van de sociale geografie kwam ook tot uitdrukking in de excursies. Daarvoor werd het concept *grensgebied* gehanteerd, met als onderdelen de schering (van het natuurlijke substraat) en de inslag (van cultuur en politiek). Het draaide daarbij vaak om de vraag wat ‘streekbepaald’ en wat ‘streekbepalend’ is. Heslinga leek tijdens de excursies overigens minder oog te hebben voor het landschap zelf, dan voor de ‘symbolen’ daarin zoals de boo van Schoonebeek en de Upstallboom van Aurich.

Opmerkelijk hierbij was dat hijzelf vrijwel nooit foto’s maakte.

Zijn nieuwe instituut aan de VU groeide uitbundig in aantal studenten en medewerkers. Dat leidde tot specialisatie bij alle betrokkenen, waardoor Heslinga zijn aanvankelijke leeropdracht van ‘professor van alles’ tweemaal verder kon preciseren, na de benoeming van nieuwe hoogleraren. Zijn laatste leeropdracht was in de historische geografie en de geschiedenis der geografische wetenschappen. Na de interfaculteit der aardrijkskunde en prehistorie ontstond in 1972 de subfaculteit sociale geografie en planologie, met vijf vakgroepen waaronder de vakgroep algemene sociale geografie en historische geografie. In deze nieuwe vakgroep vond Heslinga iets terug ‘van de sfeer die in de begintijd van onze studie heerste’. De nieuwe structuur stond hem toe – ‘om niet te zeggen: verplichtte’ – om op twee vakgebieden die al jaren zijn grote belangstelling hadden, onderwijs te geven én onderzoek te doen: de discipline-geschiedenis en de historische geografie. Zijn onderzoek naar de geschiedenis van de grondleggers van de Nederlandse geografie bestond uit het napluizen van de wetenschappelijke bijdrage die elk van hen hieraan geleverd heeft. Met grote aandacht voor individuele aspecten van deze personen: hun achtergrond en drijfveren, ingebed in de cultuur en opvattingen van hun tijd. Daarnaast had hij ook grote interesse in het heel concrete erfgoed: de fysieke neerslag van menselijk handelen resulterend in specifieke landschappen, gebouwen, boerderijen, fabrieken enzovoort. Hij was een van de eerste geografische voorvechters in Nederland van ‘vernacular architecture’ en ‘industrial archaeology’. Zelf kon hij hierbij zijn liefde voor oude treinen volledig kwijt. Studenten die hiervoor belangstelling hadden, raadde hij aan als bijvak architectuurgeschiedenis te nemen: een goede aanvulling voor een loopbaan in de monumentenzorg.

In 1971-1972 was Heslinga fellow op het NIAS, het Netherlands Institute for Advanced Studies,

in Wassenaar. Hieruit resulteerden twee publicaties over de ‘Hollandse’ molen.

Heslinga beschikte over veel organisatorische en bestuurlijke vaardigheden en bezat uiteenlopende internationale contacten. Aan nevenfuncties was er in zijn werkzame leven dan ook nooit gebrek. Altijd waren er wel functies te vervullen binnen het KNAG, zoals die van adjunct-secretaris, secretaris, en redacteur van het tijdschrift KNAG, archivaris en bestuurslid van het KNAG (waarvan een jaar als voorzitter), en voorzitter van de afdeling Historische Geografie gedurende meerdere jaren. Verder was hij – onder veel meer – vijftien jaar lid van de staatsexamencommissie aardrijkskunde MO en van het bestuur van de Fryske Akademy. Dit waren tevens de twee enige nevenfuncties waarvan hij later rapporteerde dat ze zijn vader belang inboezemden. Op zijn kinderen deed dat zijn redactielidmaatschap van de Bosatlas (‘hun vader stond er in!’). Vanaf 1981 was Heslinga lid van de commissie tot beheer van het P.J. Meertens-Instituut. Deze en andere betrokkenheid bij dit instituut en bij de terreinen waarop het zich bewoog heeft hem trouwens een rolletje opgeleverd in enkele delen van Voskuils *Het Bureau*: de rol van vergader-tijger Goslinga. In 1972 wordt hij (‘met een opvallend oostelijk accent’) daar in deel 3 voor het eerst ten tonele gevoerd. Zelf was hij niet bepaald gelukkig met al deze openhartigheid: ‘die boeken waren volstrekt niet wetenschappelijk’. Met zijn brede belangstelling verzamelde hij materiaal over een veelheid van onderwerpen. Hij kwam op het spoor van de meest obscure tijdschriften, waarin toch belangrijke gegevens te vinden waren. Een paar generaties student-assistenten aan de VU hebben deze gegevens allemaal mogen kopiëren, waarna Heslinga het materiaal bewaarde in zijn nauwkeurig opgezette systeem. Daarnaast schafte hij talloze boeken en boekjes aan, in binnen- en buitenland, zowel nieuwe als oude bij verschillende antiquariaten. Alles werd thuis in Bilthoven systematisch bewaard. De bibliotheek in het huis kreeg nieuwe ijzere stutten om het toenemende gewicht te

kunnen dragen. Totdat zijn echtgenote Machteld een nieuwe regel instelde: voor ieder nieuw boek moet een oud boek wijken. Heslinga accepteerde dit. Hij vond het eigenlijk nog leuk ook: hij bracht boeken uit zijn collectie naar het antiquariaat, verkocht ze, en kocht direct weer nieuwe. Maar vooral gaf hij veel boeken en kopieën weg, aan personen van wie hij dacht dat zij er wat aan zouden hebben, voor hun eigen onderzoek.

Toch was zijn eigen verzameldrift er vooral op gericht om het bijeengebrachte ooit te gebruiken voor publicaties. Voor de zevende editie van de Grote Winkler Prins schreef hij een groot aantal korte lemmata over een variëteit van thema’s die hem boeiden, maar snel iets substantieels schrijven: dat was een ander verhaal. Een onderzoek begon bij hem nooit met een schone lei of een leeg bureau. Altijd moest eerst in beeld worden gebracht, gewogen en overwogen worden wat anderen eerder hadden geschreven. Het is juist wat Kouwenhoven in 1984 schreef: *Elke zin, elke uitspraak werd – eenmaal opgeschreven – later herhaaldelijk gewikt en gewogen, tot op leestekens en spaties*. Zijn *Opvattingen van geografie; encyclopedie van de sociale geografie I* verscheen in 1975 eerst in de interne publicatiereeks van de faculteit. Het lag in de bedoeling dit ooit in boekvorm te publiceren bij een heuse uitgever. Plannen waren er ook voor een tweede deel. Jammer is het dat door zijn voorzichtigheid zijn *Opvattingen* geen grotere lezerskring heeft kunnen krijgen. Daarnaast was het Heslinga’s bedoeling om een lijvig boek te schrijven over de grondleggers van de geografie van Nederland. Materiaal daarvoor had hij genoeg. Het grote boek is er niet gekomen; wel kwam er een aantal degelijke artikelen over verschillende grondleggers. Zijn emeritaat volgde in 1984. Bezuinigingen bij het wetenschappelijk onderwijs leidden er toe dat de opleiding sociale geografie aan de VU werd opgeheven en overgeheveld naar andere universiteiten. Het onverwachte einde van zijn studierichting viel hem zwaar, maar hij was ook

realist. Alles is eindig, en je moet ontwikkelingen en besluiten duiden en begrijpen in de geest van de tijd. De opheffing vormde ‘onderdeel van een politiek spel waarover hij zich kon opwinden, maar waarvoor hij niet meer op de barricaden klom’. Eén voordeel had zijn emeritaat volgens hem wel: ik ben nu eindelijk van die vreselijke deadlines van publicaties af.

De meesten van zijn leerlingen en medewerkers noemden hem altijd ‘de professor’. Slechts een enkeling mocht – of had de behoefte – hem bij zijn voornaam (te) noemen. Uit de aanspreektitel sprak een welgemeend respect, maar er zat er ook een duidelijk positieve gevoelswaarde in deze benaming. Dit kwam ook tot uiting in de manier waarop hij studenten adviseerde. Hij gaf hen altijd tweërlei advies bij hun studiekeuze.

Als (historisch-) geograaf raadde hij aan je hart te volgen, te studeren wat je belangstelling had. Dat kun je veel langer volhouden – en met meer arbeidsvreugde – dan iets waar alleen veel geld mee te verdienen is. Enerzijds was hij uiteraard blij met veel belangstelling van studenten voor de historische geografie. Anderzijds vond hij dat je ook praktisch ingesteld moet zijn: in dit vakgebied zijn in Nederland niet veel belegde boterhammen te verdienen. ‘Als ik je vader was’, dan zou ik je aanraden een specialisatie te kiezen – als bijvak of anderszins – waarmee je kansen op een baan verhoogd worden. Hij haalde daarbij zijn jongste zoon aan. Die had een baan bij Shell: een goede, kapitaalkrachtige werkgever; een job voor het leven en met een gegarandeerd pensioen. Maar die zoon had deze baan verruild voor een functie bij een werkgever waar de vooruitzichten veel ongewisser waren. Hij had zijn hart gevolgd, en het was maar afwachten wat ‘de markt’ later zou doen. Als vader had Heslinga daar begrijpelijk zorgen over, en die deelde hij met ons.

Alles is eindig. Deze levenswijsheid moge voor sommigen op het eerste gezicht een gemeenplaats lijken of een zekere vorm van berusting inhouden, maar niets is minder waar in de ‘opvatting’ van Heslinga. Aan alles komt eens een

eind: dat is een oneindig natuurlijk én cultureel gegeven. Daarop dienen we in dit eindige bestaan in te spelen door te zorgen dat onze ‘opvatting’ wordt doorgegeven aan nieuwe generaties. Het is aan hen om dat tijd- en plaatsgebonden nieuwe invulling te geven, zoals dat ook voordien gebeurde. Daarvoor zijn sjablonen, keurslijven of schoolvorming niet de geschikte methoden. Het betekent een oproep tot eigen creativiteit, in altijd veranderende omstandigheden, met eigen verantwoordelijkheid, maar steeds wel met een open en ontvankelijk oog voor wat eerdere generaties aan ideeën ontwikkeld hebben. Een dergelijke ‘opvatting’ leidt onvermijdelijk tot een vorm van relativering.

Heslinga’s gedachten kenmerkten zich door een enerzijds-anderzijdsbenadering. Sterker nog: er zaten volgens hem bijna nooit slechts twee kanten aan een zaak, maar talloze; bepaald door individuele aspecten, maar ook door institutionele factoren en door de geest van de tijd waarin een persoon leefde. Wil je iemand recht doen, hem duiden op een afgewogen wijze, dan moet je al deze aspecten zorgvuldig afwegen. Heslinga heeft dat zelf onder meer gedaan in zijn publicaties over grondleggers van de geografie in Nederland: eerst vakinhoudelijk analyserend, daarna beoordelend op een wijze waarbij ieder in zijn waarde werd gelaten. Hij zag hen als kind van hun tijd, met hun persoonlijke sterke en minder sterke punten.

En dan die zoon bij Shell. Met diens maatschappelijke carrière is het na zijn vertrek bij de olie-gigant meer dan goed gekomen. Hij trad zelfs in de voetsporen van zijn vader door het cultureel erfgoed te beschermen. Alles is eindig, maar het overlijden van deze zoon in 2007 – aan een korte, agressieve ziekte – was wel een heel vroegtijdig einde. Kinderen horen hun ouders te begraven, niet andersom. We hadden graag gezien dat dit grote verdriet de familie Heslinga bespaard was gebleven.

Tot het laatst bleef hij ‘de professor’, thuis, gezeten tussen talrijke net nieuw verschenen boeken. Dat paste ook volledig bij hem. Ondanks

toenemende lichamelijke ongemakken bleef hij zijn vak bijhouden, maar vooral bleef hij een open en welwillend oog houden op de maatschappij, met veel aandacht en belangstelling voor ieders persoonlijke ontwikkeling en omstandigheden.

Aad P. de Klerk en Tacke Stol

* Met dank aan Machteld Heslinga-Kooij en Jisk Heslinga

Bij het afscheid van M.W. Heslinga als hoogleraar aan de Vrije Universiteit op 12 oktober 1984 werden hem twee boeken aangeboden:

A.O. Kouwenhoven, G.A. de Bruijne en G.A. Hoekveld (red.). Geplaatst in de tijd. Bijdragen tot de Sociale Geografie en Planologie nr. 9. Amsterdam, Vrije Universiteit. Een bundel met 27 bijdragen van collega-geografen, nationaal en internationaal. In dit boek staan tevens een uitgebreid interview met hem en een lijst van zijn publicaties tot 1984:

- A.O. Kouwenhoven: 'Een ouderwetse geograaf'. Gesprekken met Marcus Willem Heslinga, pp. 2-63.
- M.H.G. Clement-van Alkemade: Lijst van publicaties van M.W. Heslinga verschenen tot medio 1984, pp. 64-76.

A.P. de Klerk, H. Schmal, T. Stol en A.J. Thurkow (red.). Historische geografie in meervoud. Utrecht 1984. Een bundel met 13 bijdragen van medewerkers en oud-leerlingen. Een van de bijdragen gaat over de betekenis van Heslinga voor de historische geografie:

- T. Stol: Heslinga en de historische geografie, pp. 7-11.

PUBLICATIES VAN M.W. HESLINGA NA 1984

1. M.W. Heslinga, A.P. de Klerk, H. Schmal, T. Stol en A.J. Thurkow (1985). Nederland in kaarten.

Verandering van stad en land in vier eeuwen cartografie. Ede/Antwerpen. 216 pp.

Hierin de volgende bijdragen:

- Vier variaties op het thema veenkolonie. Heerenveen en de Friese veenstreken, pp. 104-107.
- Een stad van begrensde en onbegrensde mogelijkheden. Enschede in de 19^e en 20^e eeuw, pp. 192-195.

2. Biografisch Woordenboek van Nederland deel 3. 's-Gravenhage 1989.

Hierin de volgende bijdragen:

- Beekman, Anton Albert, pp. 38-40.
- Blink, Hendrik, pp. 53-55.
- Schuiling, Roelof, pp. 539-541.

3. Tussen 'stammen en streken'. Uit de voor- en vroege geschiedenis van het Openluchtmuseum. In: J.A.M.F. Vaessen et al (red.). Jaarboek 1996 Nederlands Openluchtmuseum, pp. 96-169. Jaarboeken NOM no. 2. Nijmegen/Arnhem. 1996.
4. Colonial Geography in University Education in The Netherlands. In: V. Berdouly & J.A. van Ginckel (red.). Geography and professional practice, pp. 173-193. Nederlandse Geografische Studies no. 206. Utrecht, 1996.
5. Frederic Adolph Hoefler (1850-1938). Gelders geschiedvorser en oudheidkundige. In: F.J. Scholten et al (red.). Honderd jaar Gelre. Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht, 1897-1997. Werken Gelre no. 50; pp. 59-85, Hilversum, 1997.
6. Ben de Pater (1999). Een tempel der kaarten. Negentig jaar geografiebeoefening aan de Universiteit Utrecht. Utrecht. Hierin de volgende bijdragen: Hoofdstuk 4 (Grondleggers), pp. 34-73. Uit het Moresboek 1940 van de VUGS, pp. 167-171. Anna de Waal: geografe en politica, pp. 185-188.
7. Losser en Overdinkel tussen de fabrieken van Gronau en Enschede. In: Oet Dorp en Marke Losser. Uitgave Historische Kring Losser. Jaargang 2001, nr. 1, pp. 1-8. Enschede, 2001.